

TÓTH JÓZSEF

Kell-e nekünk régió?*

Napjainkban ismét felélénkülni látszik az a szakmai-politikai vita, amely a hazai közigazgatási rendszer érintőleges, avagy éppen mélyreható átalakításáról, reformjáról a rendszerváltás óta, változó intenzitással ugyan, de állandóan napirenden van. Különös aktualitást ad e kérdéskörnek hazánk európai integrációba történő belépése, amely elkerülhetetlenné teszi a kontinens elméleti alapokon nyugvó térfelosztásának bemutatását, melynek áttekintése segítséget adhat a hazai gyakorlat kimunkálásában. Az elmúlt évtizedben végrehajtott magyarországi változtatások, amelyek jóllehet a térszerveződés számos szintjét érintették (települések, kistérségek, megyei funkciók, tervezési statisztikai régiók), mélyreható, a megváltozott feltételrendszer közepette alkalmazható, átfogó rendszert nem hoztak létre. Jelen írás kísérletet tesz a reformfolyamat geográfiai hátterének bemutatására, természetesen nem megelégedve arról, hogy napjaink regionális struktúrája a Kárpát-medencében eltöltött évszázadok olykor zavartalan, máskor viszontagságos körülmények közepette zajló fejlődésének eredménye.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat megelőzően szakmai és közéleti körökben az egyik legtöbbször emlegetett területi egység a régió. Sajnos úgy tűnik – mivel egyre többen azok beszélnek róla, akik egyre kevesebbet értenek hozzá –, a fenntartható fejlődés teóriájához hasonlóan, ez a fogalom abszolút közhellyé válik, elveszítve eredeti értelmét és főleg jelentőségét. Komoly felelősséget vállalok, amikor megpróbálom a régióval kapcsolatos reális tartalmat összeszedni, illetve rendszerezve Önöknek átnyújtani.

I. Elméleti alapvetés

Az egyes országok belső struktúráját leginkább az államhatároknak „köszönhetik”, hiszen éppen ezek definiálják azt a teret, melyben tevékenységük kiteljesedik. Határokról szólni az egységesülő Európával kapcsolatban nem egyszerű feladat, hiszen e kifejezés tartalma még e fejlett integrációban is változó a térben. Az Európai Unió külső határai egyrészt természeti választóvonalakon nyugszanak, így markánsan megjeleníthetőek, másrészt védőfalként veszik körül, óvják azokat a vívmányokat, amelyeket évtizedek alatt közösen értek el a jelenlegi tagok. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben dominánsan az elszigetelő jellege érvényesült, az átjárhatóságában tapasztalható liberalizáció elsősorban a bővülési folyamat eredményeképpen értelmezhető. Szükségesnek látszik e gondolat hangsúlyozása, hiszen a 2004-es csatlakozások után ezen schengeni határ egy része belsővé degradálódik, azonban ezzel párhuzamosan fokozatosan keletre tolódik, olyan körzetekben falként kiemelkedve, ahol hagyományosan kívánatos az átjárhatóság fenntartása.

Az Európai Unió belső határai jogilag szinte azonos státusúak, ennek ellenére jelentős különbségek tapasztalhatók e tekintetben. Semmiképpen nem összevethető a

* A Mindentudás Egyetemén 2003. október 29-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

majd egy évszázada gyakorlatilag teljesen szabadon átjárható Benelux közösség államainak legitim terét definiáló zóna akár a német-osztrák, svéd-finn, vagy éppen az alapítók között húzódó határokkal. Sok más tényező mellett történelmi – és a nemzetközi kapcsolatok alakításában betöltött – szerepükben, fizikai létükben, vonalvezetésükben, időtállóságukban, így jelen minőségükben is eltérőek az EU belső választóvonalai, tükrözve ezzel is azt a sokszínűséget, amelyet a tagállamok megtestesítenek. E változatos struktúra ellenére egy integrációs tendencia azonban mindenképpen kézzelfogható: az a közösség, amelyhez csatlakozni szándékozunk, belső határainak folyamatos degradációjára törekszik, a korábbi izolációs funkció helyett e tereknek az összekötő szerepet szánja. Mindazonáltal e találkozási felületek a jó szándék és demokratikus berendezkedés ellenére sem problémamentesek, elég csak az ír szigetet megosztó, vagy éppen a kontinens déli végein húzódó brit-spanyol (Gibraltár) választóvonalakra utalnunk. Etnikai, vallási szegregáció, valamint az erre épülő békétlenségek sora okozhat feszültségeket államokon – településen – belül is, jelezve azt, hogy nem csak a csatlakozni kívánó országok előtt állnak még megoldásra váró feladatok.

E konfliktusok jelentős része abból adódik, hogy nem megfelelő a tér felosztásának, így a határok (bármely szintet is tekintjük) megrajzolásának módja. Amennyiben a társadalmi-gazdasági fejlődés során többé-kevésbé spontán kialakult regionális tagozódás nem – vagy csak kis mértékben – esik egybe a hatalmi érdek kívánta térstruktúrával, úgy az még a legdemokratikusabb berendezkedés mellett is nehezen működtethető, sokszor problémákkal terhes körzeteket alakít ki. A következőkben a funkcionális alapon (alulról felfelé), organikusan fejlődő téregységek rendszerét állítjuk szembe a hatalmi viszonyokat, igazgatást szolgáló (felülről lefelé épülő) térstruktúrával. Értelemszerűen a két szemlélet között jelentős az átfedés világszerte, ugyanakkor az is prognosztizálható, hogy teljes egyezésre még a legoptimistábbak sem számíthatnak

Funkcionális rendszer	település	vonzáskörzet	régió	ország
Igazgatási rendszer	község/város	járás	megye	állam

Lehetséges térfelosztási rendszerek

A funkcionális rendszer magában foglalja a települést, a körülötte évszázadok alatt kialakított természetes vonzáskörzetet, az erre épülő régiót, amelyek összessége az országban testesedik ki. Ezek objektív módon rendszerezhető fogalmak, amelyek egymásra épülve alkotnak egészet, belső határaik rugalmasak, az eltérő korok igényeinek megfelelően időről-időre módosulhatnak, nagyobb intervallumokban gondolkodva azonban viszonylagos állandóságot képviselnek. Az ezzel szemben – ugyanakkor mellett – létező másik struktúra felülről, adminisztratív módon kialakított, szintén egymásra épülő rendszer. A jogrend, az igazgatás, a hatalmi funkciók mind csak az adott állam határain belül érvényesek, így ennek gyakorlására, működtetésére több szinten, hasonló méretű egységeket hozunk létre. Az állam megyéken keresztül képviselteti jogköreit, alájuk járások soroltatnak, amelyek illetékessége községekre és városokra terjed ki. Az egyes szintek elnevezése, a közöttük történő hatalommegosztás Európa különböző szegleteiben a legváltozatosabb struktúrákat alakítja ki e tekintetben is, ugyanakkor lényegét tekintve e rendszer hasonló módon mindenütt fellelhető.

Az első sor a szekuláris fejlődés eredményeképpen alakult ki. Az emberek letelepedésével, a települések kialakulásával biztosítani kellett a védelmet, megteremteni azt, hogy dolgozni, élni tudjanak, egyfajta tevékenységet folytathassanak lakhelyükön. Természetesen ez a ténykedés bizonyos intézményekben ölt formát és koncentrálódik, amelyeknek pedig különböző a vonzásuk. Azért alakul így, mert létük földrajzi adottságok során, annak hasznosíthatóságán, az erre épülő méreten, az ott élők szükséglet-, így funkció-összetételén alapszik. A település vonzáskörzetekbe szerveződik, majd ezekből formálódnak ki a régiók, amely régió definiálása a szakirodalomban meglehetősen széleskörű. Egy biztos: a tartós együttlét, a hagyományok, a kialakult közös értékrend is összetartja az ott élőket, és az is igaznak látszik, hogy a régió vonzáskörzetekből, mint építőkövekből formálódik. Ezekből a régiókból, amelyek között sávszerű, ritkább textúrájú terek lelhetők fel, áll össze az ország, amely több régió tartós együttélését, -működését jelenti.

A másik logikai soron végigmenve, azokat a fogalmakat találjuk, amelyeket felülről építünk lefelé, tehát egy állam-, illetve közigazgatási beosztást hozunk létre. A téregységek létrehozása során az állam terét osztjuk fel, így más a háttere e fogalomsor létrejöttének. A másik jelentős különbség, hogy elemei – az előbbivel szemben – vonalszerű határokkal bírnak, azaz nincs olyan pontja a térnek, amelyik valahova ne tartozna. A községet azzá nyilvánítja az arra illetékes szerv vagy jogrend. Ezek szerint egy települést titulálhatunk községnek, a másikat pedig csak külterületi lakott helynek, ha pedig egy másikról azt mondják, hogy fejlettebb – különböző számszerűsíthető kritériumok rendszere alapján –, akkor városi rangot kap. A községek járásba szerveződnek, központja bizonyos funkciók megtestesült intézményrendszerével ellátja a hozzá besorolt településeket, de (igazgatási) határa szintén vonalszerű. Ennek értelmében a tér minden egyes pontja valamely községhez, városhoz csatlakozik, tartozik. A járások és megyék esetében szintén hasonló konstellációról beszélhetünk. Ezzel kapcsolatban azonban legyünk – ha lehet – még óvatosabbak. Láthatjuk a fentiekből, hogy mindegyik fogalom így is párt alkot, de a megye és régió kérdése napjaink egyik eleven vitapontját, érdekek ütközésének színterét jelenti. Többen, akik nem szeretnék látni a két fogalomsor közti különbségeket, megyékből összeállított régiót próbálnak formálni. Ezek az egységek azonban – véleményünk szerint – nem fedik a valóságos gazdasági folyamatokat magukban hordozó tényleges régiókat, ezek kialakítására nem illene jelentős energiákat fordítanunk. A valós régiók már léteznek, mindennapi tér-használatunkkal fokozatosan kialakítottuk őket. Fel kell pusztán tárnunk őket, majd ráépítenünk egyfajta önkormányzati rendszert. Ez megvalósítható a megyével paralel működően, bár inkább az lenne célszerű, ha azok helyett építenénk ki. Ennek létrehozása azonban rendkívül komoly probléma, hiszen választási rendszerünk megyékre épülven sosem teremt lehetőséget olyan politikai szituációra, amikor valamely nyerő hatalmi erő szétverné azt, aminek alapján nyert, és aminek alapján legitimitása biztosítottatik. A legmegfelelőbb állapot kialakítására talán nem is elegendő a mai jogrendszerben előírt négyéves ciklus a kormányok hatékony igazgatásához. A hosszabb idő teret engedne foglalkozni a gondolattal, hogy miként tovább, milyen módszerrel vagyunk képesek megteremteni és átalakítani egy új (geo)politikai hátteret.

Az emberiség léte kezdettől fogva a természeti környezettől függ, hiszen a szükséglet-kielégítés folyamatában az embernek nincs más lehetősége, mint a természeti környezethez fordulni, annak adottságait feltárni, használni. Az ember és a környezet közötti viszony az emberiség története során, a társadalmak kialakulásával a

társadalom és a természet közötti viszonyra alakul át. A társadalom annál intenzívebben képes a természeti környezet birtokbavételére, illetve az általa nyújtott lehetőségek kiaknázására, minél fejlettebbek termelőerői, ideértve azok objektív és szubjektív oldalát egyaránt. A társadalom természetre gyakorolt hatása kezdettől fogva kölcsönhatás, hiszen a környezet elemei, úgy is mint munkatárgyak, visszahatnak a társadalomra, gyorsítva vagy lassítva, szerkezetileg is differenciálva a termelőerők fejlődését. A társadalom és a természeti környezet kölcsönhatása mellett létrejön a társadalom bizonyos csoportjai és egyedei között is egy olyan bonyolult viszonyrendszer, mely a termelés folyamatával függ össze, de a tulajdonlást is alapvetően befolyásolja. A társadalom és a környezet közötti kölcsönhatásban fellelhetjük mindazokat a lényegi elemeket, amelyekből a termelőerők és a termelési viszonyok, valamint e kettő alapján a termelési mód kategóriája felépíthető. Nyilvánvaló, hogy a termelési mód evolúciójának döntő eleme a legfőbb termelőerő, az ember fejlődése, különösképpen a szürkeállomány alakulása – ideértve a termelési tapasztalatokat a folyamat minden elemére vonatkozóan – és az innovációs készség is.

Természetes, hogy e felfogás szerint a termelőerők fejlődésével a társadalom a természeti környezetnek egyre nagyobb részét veszi birtokba olyan értelemben, hogy rendszeres kölcsönhatást épít ki, saját hasznára alakítja azt. Ez a folyamat értelmezhető úgy is, hogy a környezet ilyen módon történő birtokbavétele egyre nagyobb horizontális kiterjedésű, de úgy is, hogy a kölcsönhatás egyre inkább elmélyül, strukturálódik. Földrajzos példával élve: egyre kevesebb olyan pontja akad Földünknek, amelyet a társadalom ne ismerne, ugyanakkor például a százötven évvel ezelőtt még hasznavehetetlennek ítélt kőolajkincset manapság – igen magas szintű technológiai ismeretekkel felvértezve – az emberiség egyre nagyobb mértékben aknázza ki. E két aspektus természetesen módon együtt jelentkezik és a termelőerők fejlődésével párhuzamosan oda vezet, hogy a társadalom a természeti környezetet gyakorlatilag birtokba veszi, vagyis létrejön a társadalom és a környezet egészének kölcsönhatása. A kölcsönhatási szféra, amely kezdetben a társadalom és a természet egy közös szelele volt csupán, ebben a fázisban gyakorlatilag általánossá, teljessé lesz, és azzá lesz az új minőség is: a természeti környezet földrajzi környezetté alakul át.

A tér, amiről szó van, természeti és társadalmi szférából tevődik össze. Miután jelen alkalommal nem hidrológiai és egyéb szempontból nézzük a világot, hanem minket a társadalmi szféra részletei érdekelnek, ennél fogva a természetet jelen gondolatsor szerint nem bontom fel, a második fázisban meghagyom, a társadalmi viszont szűkebb értelemben vett társadalmira, gazdaságira és infrastrukturális szférára bontom. A tér komplex jellege a tetraéderrel érzékeltethető, jellemezhető, modellezhető jelenség. A tetraéder roppant elegáns test, hiszen négy egyenlő oldalú háromszögből áll: mindig a „talpán áll”, mert olyan a felépítése. A település tehát, mint a térnek egy koncentrált gócterülete, megjeleníthető egy tetraéderrel. Ha ugyanis rendszerszemlélettel nézzük a teret, akkor abban benne van a társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és a természeti szféra is sőt, ezeknek az együttműködő rendszere, hiszen az élek mentén minden egyes szféra a másik három szférával érintkezik. A kölcsönhatásokat az élek jelzik, amiből az következik, hogy aki a térhez nyúl, akár politikusként, akár kutatóként, annak tudnia kell: nem nyúlhat csak az egyik szféra egy zugához, mert a kölcsönhatás-rendszeren keresztül az egész reakciója rendszerszerű lesz. Ha sikerülne ezt elfogadtatni azokkal, akik a döntéshozó szférában szerepet játszanak, azt hiszem, velem együtt többen boldogok lennének.

II. Regionális fejlődés a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence történetében számos olyan mozzanatot találunk, amely az entitás belüli elkülönültségre utal és hosszabb-rövidebb időszakon át érvényesül. Érdekes módon ezek egyike sem épül rá a természeti viszonyok által nyilvánvalóvá tett táji különbségekre, a megegyezés kivételes, esetleges, részleges és időleges csupán. Ha ezeket az elkülönültségi jellemzőket mutató időszakokat akár futólag áttekintjük, nyilvánvalóvá lesz, hogy ezek csaknem minden esetben katonai-politikai okok következményei voltak, így a regionális fejlődésnek, a régió-kialakulási folyamatnak semmiképpen sem tekinthetők előfutárainak.

A Kárpát-medencén belüli elkülönülések példáulként foghatók fel a római kor provinciái (Pannonia, Dacia), illetve az ezekből kimaradt területek, a honfoglalás kori vezéri szállásterületek, a gyepűrendszer centrális és periférikus térségei, Magyarország és Horvátország, majd Magyarország és Erdély tartós történelmi külön-útjai, a török támadás nyomán bekövetkezett másfél évszázados három részre szakadás stb. Az így átmenetileg rögzült határok azonban sem egymással, sem a természeti tájhatásokkal, sem az etnikai határokkal nem estek egybe, így sem elég tartósak, sem elég karakterisztikusak nem voltak ahhoz, hogy a regionális fejlődés keretei legyenek. Hasonló megállapításokat tehetünk II. József rövid életű kerületbeosztásának területi egységeivel, vagy a statisztikai, így népszámlálási felvételezés kreált területeivel kapcsolatban is. Az évezredek megyerendszer egységei túlságosan kicsik, határaik túlságosan esetlegesek ahhoz, hogy regionális egységként számbavehetőek legyenek. A több megyére kiterjedő katonai, igazgatási, jogszolgálati egységek szintén csak egy vagy néhány funkcióval rendelkeznek. A különböző, szempontú egységhatárok sehol sincsenek tekintettel az etnikai csoportok életterére, keresztül-kasul szelik azokat.

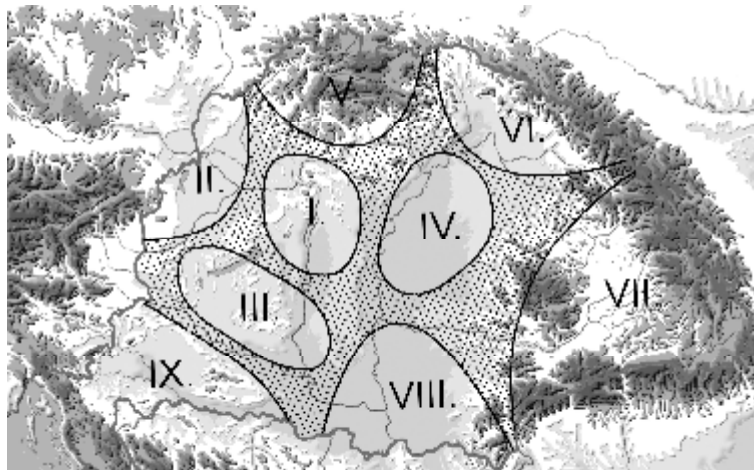
Egyik oldalról tehát az állapítható meg, hogy a Kárpát-medencét regionális egységekre tagoló szekuláris fejlődési folyamatok nem voltak, míg másrészt azt kell rögzítenünk, hogy a Kárpát-medence egysége megkérdőjelezhetetlen volt. Ennek legfőbb alapja – a természeti viszonyokra is épülve – a történelmi Magyarország állami egysége, amely a modern korokra az 1867-es kiegyezéssel az Osztrák-Magyar monarchia keretein belül töretlenül helyreállított. Annak ellenére, hogy 1868-tól Horvátország politikai autonómiával rendelkezett és volt bizonyos sajátos tudati különállása Erdélynek is, Magyarország entitás.

Ennek a ténynek látványos következménye, más aspektusból nézve a további fejlődés hasonló jellegének alapja az egységes vasúti hálózat. Ennek sűrűsége a peremek felé csökken, egyedül Ausztria felé mutat sűrű hálózati kapcsolatrendszeren keresztüli egységes fejlődésre utaló átmenetet.

Hasonlóan egységes képet mutat a Kárpát-medence településrendszere is. Ez az egység annak ellenére hangsúlyozandó, hogy számos, esetenként nem is lényegtelen eltérésen (tanyák, aprófalvak, bányavárosok, agrárvárosok stb.) keresztül érvényesül. Az urbanizálódási folyamat kibontakozásával és erősödésével egyre inkább kiteljesedik az egység, stabilizálódnak a hierarchia-viszonyok és létrejön a településrendszer jellegzetes konfigurációja. Ezen belül a legmagasabb hierarchia-szintű központok az egységes centrumként világvárossá fejlődött Budapest körül több gyűrűt alkotva helyezkednek el.

A kapitalizálódó történelmi Magyarországon a 19. század végére, a 20. század elejére körvonalazódnak kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők

bizonyos régió-kezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonynyal definitív régiók alakulhattak volna ki. Közöttük keskenyebb-szélesebb átmeneti, többoldalú és kevésbé intenzív kapcsolatrendszerrel rendelkező, ritkább textúrájú zónák húzódtak, melyek „hovatarozása” a későbbi fejlődés során dőlt volna el. Felfogásunk szerint kilenc ilyen régiókezdemény létezett a századforduló utáni Magyarországon.

A Kárpát-medence régiói

Közülük az első a Budapest által létrehozott, a politikai földrajzi értelemben vett „szívterületet” (core area) gyorsan túlhaladott Központi Körzet, mely eltérő természeti adottságú térségek találkozási zónájában, kiváló közlekedéscsúszóhelyzetére révén vált csaknem definitív régióvá. Hasonlóan előrehaladott fejlődési fázis jellemzi a második térséget, a közös főváros, Bécs köré szerveződött és a világváros periférikus ausztriai fekvése miatt Magyarországon is intenzív kapcsolatrendszerű Pozsony-Sopron-Győr-Szombathely központokkal jellemezhető Kisalföldet és Nyugat-Dunántúlt is magához „húzó” félrégió.

A harmadik térség, Közép- és Dél-Dunántúl már lazább textúrájú, több kisebb központ által szervezett, az előbbi két, világváros által összefogott régiókezdeményhez egyaránt kötődő, az adriai kapcsolatot közvetítő terület.

Az Alföld, a negyedik térség a régióvá fejlődés alacsonyabb szintjével írható le; agrárterület, jelentős városokkal, sajátos településrendszerrel, nagy kapacitású, átfutó közlekedési hálózattal, de egészében elmaradott infrastruktúrával. Átmeneti peremzónái szélesek, a kapcsolódási viszonyok kialakulatlanok.

Az ötödik térség a Felvidék, a hatodik a tágabb értelemben vett Ruténföld. Mindkettő laza textúrájú, a Kárpátokra támaszkodó, a hegységen túlra kevés közvetlen relációval kötődő, egyértelműen az ország központi térségeivel kapcsolódó, a nem magyar etnikum túlsúlyával jellemezhető terület.

Erdély a hetediként számításba vehető térség. A régióvá alakulás történelmi alapú, identitástudattal is alátámasztott. Gazdasági szerkezete, magyar, román és német népessége, az etnikai kölcsönhatások az egyik legérdekesebb régiókezdeményünké avatják, melynek az ország központjához kötődése egyértelmű ugyan, de amely emellett lényeges moldvai és havasalföldi kapcsolatokkal rendelkezik.

A nyolcadik, viszonylagos régióvá alakulási energiával rendelkező térség a Délvidék, korabeli rusztikus kifejezéssel Magyarország „lány alteste”. Kiváló agrár-adottságú, vegyes (magyar, szerb, német, román) etnikumú térség, közepes sűrűségű textúrával, egyértelmű központi orientációval, de déli nyitottsággal, számottevő balkáni kapcsolatrendszerrel, érezhető belgrádi vonzással. A különállás politikai kereteivel is rendelkező Horvátország a kilencedik térség. Történelmi múltja, etnikai összetétele, tengeri és egyéb kapcsolatai a kétségkívül meglévő budapesti kötődés ellenére a leginkább önálló térséggé teszik.

Egészében véve: az első világháború előtti Magyarország, mely a Kárpát-medencét kitöltötte, tagolható ugyan néhány, a fejlődés különböző fázisában lévő régió-kezdeményre, de ezek definitív régióként még nem értelmezhetők.

Az I. világháborút követő politikai átrendeződések államhatárok tömegét hozták a Kárpát-medencébe. Ezek a politikai határok sem etnikai, sem térszerkezeti elvet nem követtek, kizárólag nagyhatalmi alkuk eredményei, szinte természetesnek vehető, hogy a régió-kezdeményekre sem voltak tekintettel. A határok egyrészt régiókezdeményeket vágtak ketté (néha többfelé), másrészt interregionális kapcsolatokat tettek lehetetlenné.

A regionális fejlődés gátjává lett az is, hogy a Kárpát-medencét is magába foglaló Közép-Európa egésze is „elaprózódott”, új államok sora jött létre, az ellenségeskedések csaknem általánosnak nevezhető légköre nem kedvezett az államhatárokon túlnyúló, nemzetközi regionális együttműködésnek. A sok határ lényegesen lassította a közlekedést, drágította a kapcsolatrendszer „üzemeltetését”, kényszerpályákat hozott létre az államhatárokat ugyan tiszteletben tartó, de a korábbi relációkat kikerülni kényszerülő mozgások számára.

A Kárpát-medencét keresztül-kasul átszelő politikai határok az országon belüli regionális kapcsolatokat jogi értelemben nemzetközivé tették. Ez a körülmény nem szükségszerűen társadalmi-gazdasági fejlődést gátló ugyan, mert lehetséges, hogy egymással békés viszonyban élő, átjárható, lényegében virtuális határral érintkező államok szomszédosak, hogy a regionális kapcsolatok éppúgy tetszőlegesek, a társadalmi-gazdasági tér kialakult struktúráját követőek, mint a politikai határokkal nem zavart térségekben. A Kárpát-medencében azonban az egymással szembenálló államok határai csonkolták a kapcsolatrendszer bizonyos elemeit, így a határ mindkét oldalán gátolták a társadalmi-gazdasági prosperitást. Ez a sajnálatosan általános és tartós helyzet csak ott változott, ahol határátkelőhelyek üzemeltek és a területi relációk koncentráálódtak, fejlődési energiához juttatva az adott térséget.

A két világháború közötti időszak politikai szembenállása tehát kifejezetten gátolta, hogy a Kárpát-medence nemzetközivé vált térségében a regionális fejlődés, a régió-formálódás folyamata folytatódjék. Ezen a helyzeten a második világháború alatti, nálunk ország-gyarapítás néven ismert határmódosítások sem változtattak.

Az Európa keleti felében az 1980-as és 1990-es évek fordulóján bekövetkezett politikai fordulat új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében is. Az azóta eltelt időben a széthullott Szovjetunió helyett Ukrajna van jelen a térségben; Szlovákia önállóvá válásával Magyarországon kívül létrejött egy másik olyan állam, amely teljes területével a Kárpát-medencében van, míg Csehország kiszorult onnan; Jugoszlávia szétesésével délen immár három, egymással nem mindig szívélyes viszonyban álló állam határolja Magyarországot. Mindegyik érintett állam politikai rendszerre változott. Befolyásolta a Kárpát-medencei viszonyokat a vasfüggöny megszűnése

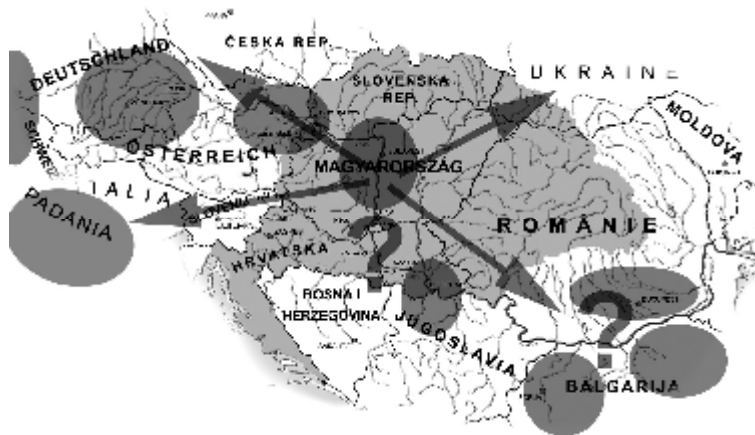
és az a tény is, hogy Ausztria a közelmúltban az egyesült Európa tagjává lett, vagyis az utóbbi megjelent a Kárpát-medencében.

A politikai rendszerváltozás egészében véve kedvezőbb helyzetet teremtett a Kárpát-medencei regionális együttműködés számára is, bár kezdetben lényegesen többet reméltünk ezen a területen is. Arról van szó, hogy időközben felszínre kerültek gyengeségeink, korábbi ellentéteink, félelmeink és gyanakvásaink, de nyilvánvalóvá lettek bizonyos ígéretek reális értékei is. Egy biztos: mára mindenki előtt nyilvánvaló, hogy egyrészt az össz-európai modellnek nincs reális alternatívája, másrészt a csatlakozás rendkívül gyötrelmes és eléggé hosszú folyamat, így minden, ami segíti és lerövidíti a csatlakozást, valamennyi érdekelt számára fontos. Ezért értékelődött fel Kelet-Közép-Európában, így a Kárpát-medencében is a regionális együttműködés problémaköre.

Magyarország mint a Kárpát-medence központi fekvésű és nyitott gazdaságú országa a lehetséges együttműködési szintek mindegyikén érdekelt, ideértve az államhatárokkal átvágott, centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló kistérségi együttműködést éppúgy, mint a nemzetközi regionális kooperációt, vagy akár a térség államainak a Kárpát-medencén túlnyúló jelentőségű összehangolt fejlesztését is.

Az államhatárokon való átvonások kölcsönösek és lényegében kiegyenlítik egymást. Ez utóbbi hangsúlyozása azért szükséges, mert megnyugtathatja azokat az aggályoskodókat, akik e kapcsolatok revitalizációjától a status quo-t féltik. A centrum-vonzáskörzet relációk államhatárookra való tekintet nélküli dinamizálása számos kistérségi probléma (ellátatlanság, munkanélküliség, közlekedési gondok) megoldásában jelentené a könnyebb és társadalmilag olcsóbb utat. A jó szándék, a bizalom, a kölcsönös előnyökre való törekvés elegendő, a többit elvégeznék a reális térfolyamatok.

A nagyobb léptékű, regionális jellegű kooperáció tekintetében (akár a négy égtájjal is jelölhetően) négy fő, stratégiai fontosságú irány vehető számításba, melyeken belül 2-3, egymást esetleg átfedő térség mutatható ki. Ezek érintik a Kárpát-medence valamennyi államát és számos specifikummal rendelkeznek. Sorraveltelük a központi fekvésű Magyarország példáján a leginkább kézenfekvő.

Regionális centrumterületek és régiókezdemenyek a Duna mentén a 21. század hajnalán

A legfontosabb stratégiai kapcsolódási irány, a nyugati, két nemzetközi regionális kapcsolatrendszeren keresztül funkcionál. Ebből az első, a bécsi az egész medence legfontosabb innovációs kapuja, sőt közvetett hatása a Kárpát-medencén túli

térségekre is van. A nyugati stratégiai kapcsolódási irány másik nemzetközi regionális kapcsolatrendszere az osztrák-magyar-szlovén-horvát négyes-határ térsége, amely ma még kevésbé frekvenciát, de a jövőben gyorsan növekvő jelentőségű lesz.

Az északi stratégiai kapcsolódási irány legfontosabb regionális kapcsolatrendszere – Pozsony révén – közös a béccsel. Második a magyar főváros átvonzása a közép-szlovákiai térségre, míg a harmadik a Miskolc és Kassa központokkal jellemezhető térség.

A keleti stratégiai kapcsolódási irány legfontosabb regionális kapcsolatrendszere a szlovák-ukrán-román-magyar határvidék, a Záhony-Csap-Ágcsernyő csomópont. Ez a térség a Kárpátok Eurorégió papíron már létező területe, várhatóan nagy jövőjű együttműködési tér. Kelet másik nemzetközi regionális kapcsolatrendszere a magyar-román határ mentén, az Alföld térségében van formálódóban.

A déli stratégiai kapcsolódási irány első nemzetközi regionális kapcsolatrendszere azonos az előbbivel, míg a második a magyar-román-szerb, a harmadik a magyar-horvát-szerb hármashatár menti területek kooperációját jelenti, igen jelentős balkáni kapcsolatrendszerrel.

E nemzetközi regionális kapcsolatrendszerek regionális léptékű előnyeiken túl igen jótékony szerepet játszhatnak az érintkező kistérségek társadalmi-gazdasági potenciáljainak aktivizálásában, az ott élő népesség életkörülményeinek javulásában is.

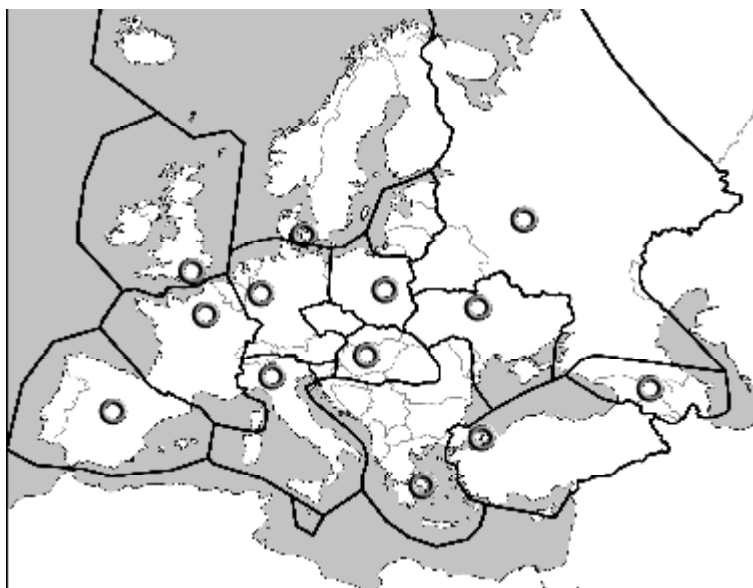
Az egyes államok egészét átfogó, kontinentális értelemben vett regionális együttműködési rendszerek (CEFTA, visegrádiak) is igen jelentős fejlesztési energiát kölcsönözhetnek a határok menti regionális kooperációknak, ideértve a Kárpát-medencén belülieket is. A megvalósult együttműködési szintek kölcsönösen segítik egymást a kooperáció kiteljesedésében, a minél nagyobb mértékű bizalom megteremtésében.

III. Régiók, államok, országok Európában

A fent említettek konzekvenciáit tágabb értelemben, kontinensünk egészére vetítve, az előző gondolatokat folytatva, azt az evidenciának tűnő megállapítást tehetjük – eltekintve az alacsonyabb hierarchiaszintű beosztási lehetőségektől –, hogy Európa államokra és országokra is osztható. Tehetjük mindezt azután, hogy térben definiáltuk az öreg kontinenst. Ez már önmagában sem egyszerű feladat, hiszen a politikai (államokra épülő) és természetföldrajzi határai jelentősen eltérnek egymástól. Államterét tekintve az Európai Unió jelen van Afrikában (pl. Ceuta) és Amerikában (pl. Francia Guyana) is, de Törökország esetleges csatlakozásával megkérdőjelezhetlenül ázsiaivá is válik az integráció. A „nemzetek Európája” kifejezés időről-időre előkerül a csatlakozási folyamat integrációt bemutató anyagaiban, azonban ilyenkor, akarva-akaratlan – függetlenül attól, hogy valóban nemzeti államok-e azok, amelyekről ezt állítják – egyértelműen az államok Európájáról tudósítanak. Elég csak a „belga nemzetre” utalnunk, amely államként egy, azonban polgárai több nemzethez kötődnek erős nyelvi, kulturális és egyéb szálakkal. Ekképpen gondolkodva – a legkisebbeket is számba véve – kontinensünkön közel 50 állam lelhető fel, jelentős különbségeket mutatva minden tekintetben; elég csak a 0,44 km²-es Vatikánra, illetve az Európa határain messze túlnyúló Oroszországra utalnunk.

A „régiók Európáját” említve, miután a régió az ország felépítő egysége – amit lehet ugyan szabdalni, és egymáshoz nem tartozó részeket eggyé forrasztani –, egy egészen más felosztási szisztémát látunk. Ebben a szisztémában gondolkodva mindössze 17 ország körvonalazódik, a megszokott térstruktúra jelentősen átalakul.

Az államhatárokat bemutató térkép helyett álljon itt azon vázlat, amelyen fölsejlenek azok a terek, amelyeknek az elhatárolása is pusztán nagy vonalakban történhet meg. Nem vonható egyértelmű, vonalas határ, hiszen sávszerű, ritkább textúrájú terek választják el az ország központi, sűrűbb szövetű magterületeit egymástól.

Szívterületek Európában

Ibéria (mint ország) magában foglalja Spanyolország, Portugália, Gibraltár és Andorra államtereit. Franciaország ezen értelmezés szerint – a magterület mellett – kiterjed Belgium és Svájc területének egy részére is, amelyek államilag egyébiránt máshova sorolhatók. Németország is túlnyúl államhatárain, magában foglalja Németalföldet, Svájc egy szejletét, Ausztriát, ilyen módon, mint ország, nagyobb annál, mint amit államként ismerünk. Itália is túlterjed határain, Svájból kiharapva egy szejletet, így ez utóbbi – mint állam – szinte teljesen felosztatik más országok között. Ebből következően Svájc, sem mint ország, sem mint állam nem létezik. Britannia, Skandinávia terei következnek, azonban Oroszország bizonyos részein az államhatárokhoz hasonló vonalat kell húznunk az ázsiai rész nehezen lehatárolható volta miatt. Ukrajna elhatárolása is csak igen széles, átmeneti sávokkal lehetséges. Nehéz feladatnak tűnik például a Donyec-medencében, egy sűrű textúrájú bányászati-ipari területen a határok korrekt megvonása, számos vitát indukál e kérdés. Délre Kaukázia, majd Törökország következik, kilépve Ciprus északkeleti körzeteibe is. Balkánia, valamint Kárpátia folytatja a sort. Ez utóbbit szándékosan nem történelmi Magyarországnak nevezzük ebben az összefüggésben, hiszen valótlan állítanánk, mert mindig volt „társbérlő” ebben a medencében. Lengyelország alig nagyobb kiterjedésű, mint a hasonló névvel illetett állam, a történelem államhatár-változtató eseményei ennek ellenére mély nyomokat hagytak térfejlődésén.

A fenti térképet továbbgondolva több kérdés is felmerül. Elsőként a fentiekben használt nevezéktant illik még tovább finomítani, hiszen nem egy esetben az országokra, illetve az államokra használt név megegyezik, ezzel a szemléletet nem teljesen értők, vagy éppen a megkurtítottak, illetve eltöröltek érezhetik sértőnek kategó-

riáinkat. E sérelmeket elkerülendő, ésszerűnek látszik olyan történelmi távlatokban használt nevek (pl. Gallia, Germánia, Polonia, Bohémia stb.) használata, amelyről inkább a hagyományokra, a közös múltra, nyelvre, kultúrára asszociálhatunk, nem pedig a közelmúlt hatalmi törekvései által kialakított államokra.

Az ábrát elméleti vázlatként kezelve, jól látható, hogy a különböző régiók Európa területének többségén tisztán elkülöníthetők, ilyen értelemben vett régiókat nem vágnak át országhatárok. A mesterséges konstrukciók esetén azonban igen, úgy, hogy a háttérben folyamatosan jelenlévő politikai csatározások az erővonalakat (is) jelző határokat össze-vissza keverték. A „régiók Európájának” felépítésekor tudnunk kell azt, hogy ezek a régiók ab ovo internacionális, nemzetközi régiók. A szó politikai földrajzi, államföldrajzi értelmében. Tehát az államot alapul véve, ennek határai sérülnek a régiók és az ország által. Voltaképpen a konfrontáció éppen fordítva következett be, de miután a hatalmi struktúra az államhatárok által körülhatárolt téregységekre épül, a nézőpont ekképpen értelmezhető. A természetes regionális együttműködés – ami egészséges módon nemzetközi is – azt jelentheti, hogy az organikus gazdasági, térbeli elhelyezkedés nyomán kialakult, eredeti bázison lévő kooperáció él. Ugyanakkor azzal is jár, hogy befolyásoltatik az államhatalom, az állam intézményei által.

Nyíltan nem, mindössze csak teoretikusan mondhatjuk ki, hogy alakítsuk át Európát az országok Európájává, ha már egyszer a régiók Európájáról beszélünk. Tudnunk kell ugyanakkor, hogy ezek a regionális együttműködések állami szinten koordináltak kell, hogy legyenek. Amennyiben az állam szuverén – a szó eredeti értelmében –, akkor az érdekeit nem igazán hagyja csorbítani, így ezekben a regionális együttműködésekben inkább a viták helyettesítik a tényleges kooperációt. Kedvező esetben az állam szuverenitása egy részéről hajlandó lemondani, mert erre kényszerült, hiszen a másik oldalról olyan előnyök kecsegtetik, amelyek a regionális együttműködés törvényszerű velejárói, annak ellenére, hogy ezek kiaknázásához államközi egyezmények és kompromisszumok sorára van szükség.

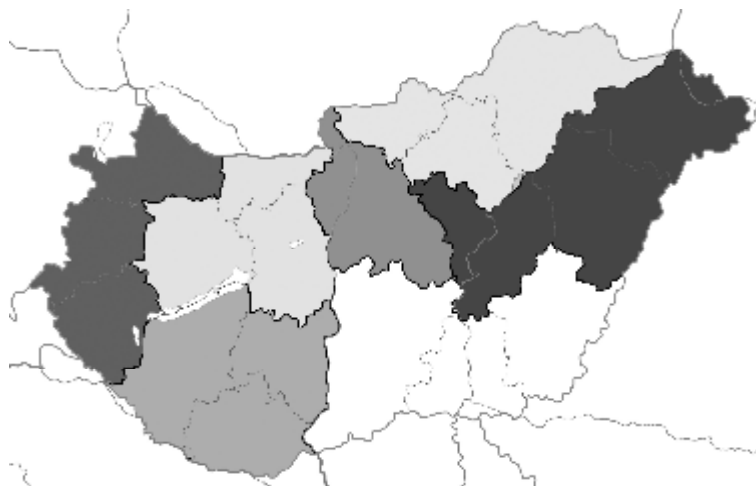
IV. Fából vaskarika: „régiók” megyékből

Magyarország területének középszintű beosztása a megyék révén történt meg. A megyék viták középpontjában álló közigazgatási egységek. Védelmeszói azt szokták felhozni, hogy ne bántsuk, hiszen Szent István alkotásai – ami igaz, csak hogy Szent István ezeket az alkotásokat egy akkori kihívásra felemás válaszként adta meg, és éppen a istván-i gondolattal ellenkezik annak bizonygatása, hogy napjainkban is – amikor az európai kihívás már a régiókban testesül meg, a megyékkal adjuk meg Szent István nevében a választ. A megyék valóban fontosak, bizonyos tradíciókat alakítottak ki, de határaik merevek, vonalszerűek és nem képesek betölteni a területfejlesztési kérdések tekintetében a térszerkezet egységeitől elvárt funkciókat.

Melyek ezek a funkciók? Hogy a határ rugalmas legyen, számszerű legyen, átjárható legyen. E határok mentén lehetséges legyen a közös problematikával küszködő térségek egyesülése, és egységes megítélésük biztosítása. Eggyel lejjebb haladva, a térbeosztás közigazgatási értelemben vett hierarchiáján a járásokat találtuk, most vagy később a városkörnyékeket, most ezt a szerepet a kistérségek töltik be. A területfejlesztési törvény mostani vitája, majd a viták nyomán megvalósuló korrekciója mintegy 170 kistérséget határol el Magyarországon. Ezek a kistérségek a statisztikai számbavételi egységekre épülnek bizonyos korrekciókkal, és kistérségi fejlesztési tanácsok, területfejlesztési tanácsok egységei is lesznek az új törvénymó-

dosítások után. E kistérségek hasznos jelenségek, és abból kiindulva, hogy számuk kisebb, mint Magyarország városi jogú településeinek összes száma, azt is jelentik, hogy többen lesznek a városok közül, amelyeknek kistérségük nem lesz. Érthető a törekvés, hogy legyen, és érthető az ellenállás, hogy túlságosan elaprózni az ország térszerkezetét, területfejlesztési szempontból nem lenne szerencsés.

Magyarország mostani régiói kvázi „régiók” csupán, hiszen megyékből épülnek fel, azokból a megyékből, amelyeknek irracionális és anakronisztikus voltára már rámutattunk. Ezek a régiók – kistérségi határokat tartalmazva –, eleve elhibázottak, ráadásul olyan „régiók”, amelyek nem rendelkeznek önkormányzati testülettel, ugyanakkor olyan egységekből állnak – megyékből – amelyek viszont igen. Igazi magyar megoldás: a fából vaskarika gyártás (gazdag történelmi hagyományokkal), melynek egyik legjellemzőbb példáját jelentik ezek a „régiók”.

Magyarország régiói

E „régiókkal” kapcsolatosan állítjuk: helyre kell hozzuk a Kárpát-medencében kialakult régiók egységét úgy, hogy az államhatárokra tekintettel összehangoljuk a fejlesztésüket. Ez az összehangolt fejlesztés a határok megléte következtében eleve nemzetközi megközelítést jelent. Egyetlen olyan magyar „régió” sincs, amely, szerves kialakulásra támaszkodna. A kvázi „régiók” mesterséges határookra támaszkodnak, s igazából ebből adódik az az ellentmondás, hogy vagy csonka fejlesztés, vagy az államhatár által megtört fejlesztés következik be velük kapcsolatban. Vagy pedig főül tudunk emelkedni történelmi sérelmeinken, gyanakvásainkon, és nemzetközi alapokon szervezzük meg ezeknek a reálisan létező régióknak a fejlesztését.

VI. Konklúzió

Feelve a kérdésre: kell-e nekünk régió? Sok részletre választ adtam, végső soron azt kell mondjam, hogy nem rajtunk múlik, hogy van-e régióink, vagy sem. Régióink vannak, a mi dolgunk „csupán” a felismerésük, azon múlik, hogy akarjuk-e vagy nem. Mindenesetre, ha vannak régióink – márpedig vannak –, azok az országon belül, tehát Kárpátián belül alakultak ki, ha működtetni akarjuk őket a Kárpátián belül élő minden nép hasznára, akkor azt csak kooperatív attitűddel lehetséges, ez az attitűd pedig a Medencében élőkre igen alaposan ráfér.